

**ОТЛОМКИ ОТ ВЪЗПОМИНАНИЯ ЗА ЛИЧНОСТИ,
ИЗДАНИЯ, ИНСТИТУЦИИ****ДОЧО ЛЕКОВ**

Един юбилей ме връща с четири десетилетия в миналото, включва ме в диалог със събития и личности, става повод да преценя доколко и как научна структура като Института за литература при БАН прие предизвикателствата на времето, как се вписа в летописа на литературознанието. Наблюденията и спомените ми са богати и противоречиви, свързани с аспирантурата, с перипетиите, през които преминах като технически сътрудник, научен сътрудник, старши научен сътрудник и професор, с работата ми като секретар и ръководител на Секцията по българска литература до Освобождението (по-късно Секция по старобългарска литература и Секция „Литература на Българското възраждане“), като научен секретар на Института и председател на Научния съвет; с конгреси, симпозиуми, сесии, национални и международни, организирани от Секцията и Института, с издания, индивидуални и колективни. Онова, което се е съхранило в паметта ми, е незалично. Споделям частица от него с признателност към уважавани от мен учители и колеги, някои от които са вече покойници. От тях на първо място поставям акад. Петър Динеков, мой преподавател по българска литература до Освобождението и фолклор. Той ме привлече с ерудицията, с отзывчивостта, с широката си култура. Прие ме в кръжока по българска литература до Освобождението, чийто създател и ръководител бе в продължение на няколко десетилетия. Поощри интересите ми към Възраждането, гласува ми доверие за аспирант и стана мой научен ръководител. Спомените от срещите ми с него от студентските ми години до последните дни на живота му са живи, вълнуващи и съдържателни.

Януари 1956 г. . . . Зачислен съм за аспирант в Института за литература при БАН. Пристигам в София с неугледен външен вид, безпаричен. Такъв бе резултатът от двегодишното ми учителстване в Грудово и Сливница. Първата ми среща е с проф. Динеков, в неговия кабинет в Университета. Старая се да изглеждам бодър. Но той долавя настроението ми. И спонтанно и подкупващо започва да разказва за митарствата си като студент, по време на специализацията си в Полша и като учител в Пловдив, за финансовите затруднения, в които често е изпадал. Заинтересува се имам ли квартира, пари. Преградата между един именит професор и един провинциален учител рухна. И подехме разговор за онова, което ми предстои като аспирант,

за проведения преди два месеца аспирантски конкурсен изпит. Дотолкова се бях успокоил, че си позволих даже незначително „клюкарско“ любопитство – помолих го да ми обясни завоалирания смисъл на една негова реплика по време на изпита. Членове на комисията по специалността бяха: акад. Людмил Стоянов, директор на Института, проф. П. Динеков и Христо Дудевски, научен секретар на Института. Проф. Динеков пристъпи към представяне на кандидатите. Когато стигна до мен и произнесе фамилиното ми име, той се обърна към Л. Стоянов и подхвърли полушеговито: „Няма нищо общо с проф. Иван Леков.“ Останах озадачен от това обяснение, което на пръв поглед не беше предизвикано от никого. И два месеца по-късно любопитството ми бе удовлетворено. „Людмил Стоянов – сподели проф. Динеков – като творец и общественик е явление. Но и той, като човек, си има капризи и слабости – понякога проявява мнителност, субективизъм. Людмил не обича Иван Леков. Фамилиното ти име можеше да го подведе и той да допусне роднинска връзка с професора. В такъв случай под съмнение можеше да се окаже правдивостта на оценката, която щеше да ти постави.“ Патриархалните ми критерии за моралните принципи на големите творци бяха разколебани, за да бъдат напълно поставени под съмнение на първия научен съвет на Института, на който присъствах. Негови членове бяха писатели академици – Николай Лилиев, професори от Университета – Георги Цанев, П. Динеков, Емил Георгиев, Велчо Велчев и др. Обсъждаха се проблеми, свързани с работата на Института. В изказванията на някои бивши мои университетски преподаватели долових субективизъм, неуважение към мнението на опонента, грандомания. Но трябваше да приема порядките на една общност, в която благородството съжителстваше със злобата, творческият дух с разрушителната стихия на завистта.

Трайно впечатление на този научен съвет остави у мен акад. Н. Лилиев, който дотогава познавах само от снимки в литературни издания. В една от точките на дневния ред бе включено обсъждане на студия от Ольга Дейкова за стиха на Вапцаров. Рецензент на изследването бе Николай Лилиев. Наблюдавах го и го слушах с наслада. Това не бе рецензия, а съпреживяване с поезията на друг поет, породено от наблюденията на Дейкова. Съветът все решение: рецензията да бъде обнародвана в Известията на Института заедно със студията на изследователката. Лилиев укрепи у мен убеждението, че силата на личността се изявява в съпричастието към достиженията на другите, в търсене и отстояване на научната истина.

Но скоро трябваше да се убедя, че често с тези истини се правят спекулации и в академичните среди. Като аспирант бях задължен да представя доклад, свързан с конкретни проблеми на философията и литературата. От студентски години имах афинитет към Каравелов. Затова се насочих към тема, свързана с философските, обществените и творческите му възгледи. Консултирах се с преподавателя по диалектически и исторически материализъм в Лектората за подготовка на аспиранти към БАН проф. Панайот Гиндев. Той сметна, че е най-целесъобразна и актуална темата „Каравелов и руските революционни демократи.“ Но като всеки млад човек и аз не бях чужд на амбицията още с първите си стъпки на научното поприще да направя

впечатление с нещо ново и оригинално. Репликирах проф. Гиндев с аргумента, че предложената от него тема е достатъчно експлоатирана и противопоставих друга – „Любен Каравелов и западноевропейското просветителство”. Той ме погледна, поклати глава и каза: „Темата е интересна, но трудна и свързана с рискове. В замяна на това е творческа.” Думите му ме насърчиха. Но аз не обърнах внимание или по-точно не разбрах предупредителния им подтекст. На младия и неориентиран морето е до колене!

Започнах подготовката за научния си прощъпулник. От Московската публична библиотека получих литература, която липсва у нас – стари издания на съчиненията на Дж. Дрепер, Х. Бокл, К. Фохт, У. Уевел и др., отзиви за съчиненията им в Русия през 60-те–80-те години на XIX в. Докладът бе написан и обсъден на аспирантски семинар в БАН, в Секцията по българска литература до Освобождението. Приет с разбиране, той получи насърчаваща оценка. Но твърде скоро бе направен опит прощъпулникът ми да бъде дискредитиран и политизиран. На общоинститутско събрание колега с назидателно-саркастичен тон подхвърли, че в колектива са се появили млади хора, които не се съобразяват с марксистическата методология в областта на литературната история, омаловажават връзките на възрожденската интелигенция с руските революционни демократи за сметка на западноевропейски и американски буржоазни упадъчни течения и направления. Ревизират се възгледите на големи революционери и писатели на българското възраждане, популяризира се теза, че те са деисти, а не атеисти. За илюстрация бе посочен докладът ми „Любен Карвелов и западноевропейското просветителство”. Язвителните нападки на напористия колега бяха посрещнати с мълчание и подкрепени единствено от блюстителя на партийния морал проф. Ст. Божков. С подходящо за случая изказване, в което имаше и идеологически акценти, и предупреждаващ подтекст, той говори назидателно срещу ревизионизма и „попълзновенията му в сферите на марксизма”. Стана ми болно и срамно. Но в известна степен бях обнадежден – никой не се поддаде на съзнателно подхвърленото предизвикателство. Наистина колегите останаха безмълвни. Но в тяхното мълчание аз долових не солидарност с „тревогата” на „правоверните”, а съчувствие и подкрепа.

Изграждането ми като специалист започна и продължи в Секцията по българска литература до Освобождението, която се ръководеше от акад. П. Динев. А той не щадеше нито време, нито спокойствие и помагаше на всеки, който се нуждае от подкрепата му. Можехме да го потърсим по всяко време – и в Университета, и в жилището му. Улица „Любен Каравелов” 11 бе адрес, познат и притегателен за всички. Тук, в кабинет 144 на Университета, в Литературния институт ние провеждахме срещи, обсъждахме трудове, трупахме опит. Не случайно Секцията бе и остана водещо звено в живота и научната продукция на Института. Наближаваща годишнина бе повод да се организира сесия или конференция, да се издаде сборник, да се заговори за необходимостта от еднотомни или многотомни издания. Дълъг ще бъде списъкът, ако започна да изброявам заглавията на сборници, да посочвам конференции, станали по инициатива на Секцията. Излишно е да превръщам възпоминанията си в библиографска справка. Това не влиза в

намеренията ми. Не мога да не отбележа обаче, че тези така наречени „колективни мероприятия“ бяха изключително ползотворни за мен и като приемник на започнатото от акад. Динеков в Института, и като ръководител и организатор на подобни инициативи по-късно.

В Секцията бяха разглеждани не само проблеми на Средновековието и Възраждането. Във връзка с конкретни издания се поставяха и текстологически въпроси. И ако по-късно подготвих курс и изнасях лекции и по текстология в Софийския и в Пловдивския университет, проучвах принципа на текстологията, изпълнявах функциите на редактор на монографии и сборници, принос за това имат и беседите, водени в Секцията и лично с акад. Динеков. Някои по-млади колеги в Института бяха ме апострофирали: „А защо не реализирахте докрай академичното издание на съчиненията на П. Р. Славейков?“ Принуден съм да поясня: това бе дело, което се осъществяваше на друго ниво, с участници, част от които с недостатъчна подготовка не само в областта на текстологията, но и на възрожденската литература. Томовете бяха обсъждани в тесен кръг, без да се потърси мнението на по-широк кръг от специалисти. Затова бяха допуснати грешки, които компрометираха изданието и предопределиха провала му – в него са включени материали, писани не от Славейков, а от Л. Каравелов и от други възрожденски писатели; бележките към стихотворения и статии не винаги са прецизни и т. н., и т. н. Така идеята за осъществяване на академични издания на творци от миналото не получи оптимистичен старт. Но Секцията замисли и реализира издаване на съчиненията на Климент Охридски. Нейно дело е проектираната тритомна Кирило-Методиевска енциклопедия, от която са обнародвани първите два тома. Върху нея се работи повече от три десетилетия. Голяма част от инициаторите ѝ вече не са между живите – от 18-те члена на първоначалната редакция 12 са покойници. Дано Всевишният продължи още дълги години земния път на останалите, за да довършат това благословено дело! Месец пред кончината си акад. Динеков сподели с мен с предчувствие: „Доволен съм, че доживях да видя поне първия том от Енциклопедията. Темповете, с които работят някои от авторите и редакторите ѝ, ме карат да мисля, че няма да дочакам останалите два тома от изданието.“ Наистина трудно, бих казал невъзможно, се работи с хора, които обещават, отчитат фиктивно ненаписани статии и в крайна сметка осуетяват усилията на останалите. Но независимо от темповете, с които се движи Кирило-Методиевската енциклопедия, тя е крупно дело в българското литературознание, в славистиката.

Специалистите-старобългаристи попаднаха на ценни ръкописни находки, обнародваха трудове, цитирани в чужбина. Под ръководството на акад. Динеков започнаха и поредицата „Старобългарска литература“. А труженик като проф. Боньо Ангелов, недостатъчно оценен приживе, се рови до последните дни от живота си из архивите на манастири и читалища, откри стотици ценни ръкописи и книжовници и остави книги като „Съвременници на Паисий“, станали отдавна библиографска находка.

Членове на Секцията направиха сериозни издания в издателството на БАН и в други издателства. Под тяхна редакция се появиха съчиненията на

Паисий, Неофит Бозвели, Добри Войников, Илия Блъсков, Васил Друмев, Райко Жинзифов, Годор Пеев, Христо Ботев. Те осъществиха и 9-томното, и 12-томното издание на литературното наследство на Каравелов в издателство „Български писател“, оставиха принос в проучването и на конкретни писатели, и на проблеми, свързани с възрожденската периодика, българското книгознание, на социология на литературата и на рецепцията, на литературната комуникация. Проучени бяха „периферната литература“ – календари, песнопойки, епистоларния жанр; духовните центрове в пределите на България и извън нея; възрожденските предговори и спомоществателството и т. н. Библиографията на изданията, посветени на тази проблематика, е впечатляваща. Тя документира как от вчерашните аспиранти, филолог-специалисти, научни сътрудници са се изградили професионалисти със самостоятелни виждания, със собствен влог в литературознанието.

Акад. Динеков насочи вниманието на Секцията и към фолклористиката, към проблема „фолклор-литература“. Замислени бяха семинари, сесии. Появиха се студии за фолклора в творческия свят на Славейков, Каравелов, Ботев. Проведена бе национална конференция, материалите от която бяха обнародвани в сборника „Проблеми на българския фолклор“. През 1968 г. издателството на БАН обнародва сборника „Фолклор и литература“, реализиран от членове и сътрудници на Секцията. В него са включени изследвания, свързани със старобългарската литература, с възрожденската белетристика, с творчеството на П. Р. Славейков, П. Ю. Тодоров, със съвременната българска литература. Това бе първият сериозен опит да се даде творчески импулс в изследването на проблема „фолклор – литература“ в широк жанров и темпорален план. Сборникът бе приет с интерес от научната общественост. Но скоро се случи нещо, за което малцина днес си спомнят.

В един навъсен Божи ден ме повика директорът на Института проф. Ст. Божков. Още незатворил вратата на кабинета му, той ме стрелна ядовито и попита с леден глас: „Обясни ми защо забъркахте с Динеков тази каша, която Институтът сега трябва да сърба?“ „Каква каша?“, вдигнах в недоумение рамене аз. „И още питаш?! – отсече той. – Какво търси в съставения от вас и излязъл вече от печат сборник „Фолклор и литература“ името на Радой Ралин?“ Разгадах веднага тоталитарната логика на прекия си началник. Няколко месеца преди появата на „Фолклор и литература“ бе излязла книгата на Радой „Люти чушки. Народни епиграми“, С., 1968, илюстрирана от Борис Димовски. Тя даде повод на властимащите отново да подемат кампания срещу неподвластния сатирик. Конкретното обвинение бе свързано с епиграмата „Глух, но послушен“:

„Сит търбух
за наука глух.“

Под епиграмата Б. Димовски бе изобразил свиня, чиято опашка наподобяваше по удивителен начин подписа на Т. Живков. Находчива симбиоза между илюстрация и текст! В сборника бяхме включили статията на Петко Тотев „Съвременната българска сатира и фолклора“. В нея се даваше висока оценка на епиграмите на Радой Ралин и творчеството на Йордан Радичков върху проекцията на „обновените връзки на съвременната българска лите-

ратура с фолклора”. В публикацията не можеше и да става дума за „Люти чушки”, тъй като тя бе представена на редколегията две години преди излизането на „скандалните епиграми”. За зла участ обаче сборникът ни се появи скоро след обнародването на „Люти чушки”. Обясних на разлютения директор всичко това с твърдението, че инкриминираните епиграми не могат да станат повод за омаловажаване и отхвърляне на творчеството на Радой Ралин. Срещу чепатия сатирик обаче бе вече организирано целенасочено партийно преследване. А Литературният институт не само че не бе се включил в него, а се обявяваше косвено и срещу акцията. Свикан бе Научният съвет и той взе „историческото решение”: да се изземат непродадените екземпляри от сборника „Фолклор и литература” от книжарниците в страната, да се отстрани от тях „еретичната статия” и сборникът отново да види бял свят. И незапознатите с творческата му история да не допуснат, че в България има цензура върху научната литература.

Речено-сторено! Но недоглеждане от страна на Академичното издателство „развали номера”. Това недоглеждане не е свързано със съдържанието на префасонираните екземпляри – заглавието „Съвременната българска сатира и фолклора” в тях липсва. За наложената цензура издайнически говорят клишетата на автентичното издание и на неговия „вариант”. Името на издателския редактор (М. Костова) в карето на „варианта” липсва. Вероятно тя е била наказана. В карето на автентичното издание е отбелязано: „Дадена за набор на 4.VI.1968. Подписана за печат на 26.X.1968 г.” В карето от „варианта”: „Дадена за набор на 4.VI. 1968 г. Подписана за печат на 7.I.1972 г.” Различия има и в печатните и издателските коли, както и в адреса на издателството. Но цената е същата – 2,52 лв. На заглавната страница на префасонираните екземпляри, препечатани и пуснати отново през 1972 г., е отбелязана обаче годината на първоначалната поява на сборника – 1968. На подобни шмекерии народът отдавна е реагирал с остроумието „На лъжата краката са къси”. Независимо дали тази лъжа е академическа, или не!

Паралелно със сборниците и с монографичните издания Институтът се представи и с няколко крупни издания, осъществени от големи творчески колективи – Кирило-Методиевската енциклопедия, за която вече стана дума, четиритомната „История на българската литература” с притурката от две книги „Очерци по съвременна българска литература”, тритомния „Речник на българската литература”, „Речник по нова българска литература”.

Четиритомната „История на българската литература” бе дело на „асовете”. В написването ѝ участваха професори от Университета, както и сътрудници с по-голям стаж в Института. В изданието бяха включени преработените лекции на професорите. Новите проучвания бяха извънредно малко. Материалите във всеки том трябваше да отговарят на един решаващ критерий – да са подчинени на марксистическата методология. Като секретар на том първи присъствах и водих протоколите на всички заседания на редколегията и на авторския колектив. Затова имам преки впечатления от дискусиите и атмосферата на тези заседания. Голяма част от авторите и редакторите бяха учени, коректни към научната истина и колегите си. Напрежението, разногласията, нетворческият дух се диктуваха от неколцина членове

на авторския колектив и на главната редакция. Навсякъде и във всичко те търсеха класовата борба, потисника и роба, смирения християнин и еретика. И силеха обвинения в християнски догматизъм, еклектизъм и буржоазен обективизъм към всеки, който намираще аргументи да им опонира. Наистина том първи от четиритомната „История на българската литература“ не доби тази „класова физиономия“, каквато препоръчваха специалистите по марксистическа методология. Но заслугата за това е преди всичко на отговорния редактор на тома акад. П. Динеков.

Вторият том на Историята, посветен на Българското възраждане, беше подчинен на същите критерии. Той даваше възможност за изява на по-големи партийни пристрастия, за поверяването на колоси като Каравелов и Ботев на автори, облечени с партийно доверие. В този том не съм нито пряк, нито косвен участник. Той не бе обсъждан на заседания на Секцията по българска литература до Освобождението. А на разглеждането му в Научния съвет на Института бе представен без ненаписаната все още статия за Любен Каравелов. Оценката, която дадох за този том като цяло тогава, не бе ласкава. И не се учудвах на въпроса, който често ми задаваха мои студенти от Софийския и Пловдивския университет: „Защо много от очерците в том втори, и най-вече тези за Каравелов и Ботев, са толкова посредствени?“ За останалите два тома на Историята и за „Очерци по съвременна българска литература“ могат да разкажат тези, които са взели участие в написването и редактирането им. В замяна на това бих могъл да споделя част от впечатленията си за проектираната 12-томна „История на българската литература“, тъй като замисълът и първите стъпки за реализирането ѝ са свързани с времето, когато бях научен секретар на Института. Тогава бе обсъдена структурата на изданието, определени бяха редакторските и авторските колективи на отделните токове; проведена бе международна научна конференция за периодизация на българската литература; набелязани бяха т. наречените „бели петна“ в литературното развитие. Разработени бяха подробни проспекти на първите шест тома. Някои от авторите и редколегиите се заеха сериозно за работа. Но кадрови промени в Института, в държавната и финансовата структура, в преоценката на методологията оставиха за бъдещето един перспективно замислен проект. За т. IV, V и VI, които обхващат периода на Възраждането, бяха направени сериозни проучвания, събрана бе ценна информация. Този материал очаква литературните историци от средната и младата генерация.

Още при комплектуване на четиритомната „История на българската литература“ младите сътрудници в Института вече живееха с мисълта за нова История след две или три десетилетия. Те трябваше да бъдат подготвени за написването ѝ чрез събиране и проучване на богат фактологически материал. В тази предистория на замислената бъдеща История се роди и идеята за тритомния „Речник на българската литература“. Неин инициатор бе акад. Г. Цанев, тогава директор на Института. Годината бе 1962. Той сподели пред Научния съвет вижданията си за съдържанието и структурата на Речника, трудностите, които трябваше да бъдат преодоляни. И необходимостта от подобно академично издание. Сътрудниците на Института въз-

приеха концепцията му и му се довериха. Защото той бе авторитет, който уважава и привлича. Формирана бе редколегия, в която бяха включени представители от различни поколения. За главен редактор бе посочен акад. Цанев, за негов заместник – Минко Николов. Но нелепа смърт ни лиши от този талантлив и необикновен човек и литератор. И функциите на зам.-главен редактор трябваше да поема аз. В трудната и продължителна работа над Речника членове на редколегията бяха: Боньо Ангелов, Тончо Жечев, Ефрем Каранфилов, Дочо Леков, Боян Ничев, Милена Цанева, Елка Константинова, Кръстьо Куюмджиев, Силвия Бакърджиева (контролен редактор). Секретар на изданието бе Елена Цветанова.

Подготовката за речника, както бе вече посочено, започна през 1962 г., първият том бе обнародван през 1976, вторият – през 1977, а третият през 1982 г. Налице бе тритомник с 20-годишна творческа история. За хора, непознати с характера и спецификата на подобно енциклопедично издание, тази цифра вероятно е твърде голяма, за специалистите-енциклопедисти – нормална. В това от личен опит се убедих и аз. Редколегията, ползвайки опита от подобни енциклопедични издания, си поставяше амбициозната задача да проследи многовековния развой на българската литература, като освен статии за писатели включи в изданието и информация за старобългарски паметници, литературни антологии и сборници, за периодични издания, издателства, дружества, литературни кръгове, обзорни статии за жанрове, за илюстратори на художествената литература, за преводачи и т. н. Подобно издание в българската енциклопедична литература до момента липсваше. Затова реализацията му изискваше сериозна подготовка. Започнахме със съставянето на Словника. Проучен бе разнообразен фактологически материал – периодичен печат, български и чуждестранни енциклопедии, архиви. Всичко бе анализирано и класифицирано. Затруднения срещнахме както с малко проучените периоди от литературното развитие, с епизодичните данни за книжовници от Средновековието, Възраждането и след Освобождението, така и с подбора на съвременни литературни дейци. „Препъни камък“ за редколегията бе не миналото, а съвременността. Претенции за присъствие в Речника предявиха преди всичко хора с посредствени възможности, но с административна и партийна маркировка и влияние в Съюза на българските писатели, в структури на БКП. Завалиха препоръки – писмени и телефонни, ходатайства – преки и косвени. Стигна се даже до предупреждения. Тогава до болка разбрах ситуацията, в която работят и с която трябва да се съобразяват моите колеги – изследователи на съвременната българска литература, трудностите, които трябва да преодолеят, ако искат да останат верни на своя вътрешен глас и позиции. И благодарих на съдбата, че е била прекалено щедра към мен и ме е определила не за псалмопевец на първото и второ априлско поколение, а за изследовател на Паисий и Софроний, Петко Славейков и Войников, Бачо Киро и Пишурката, Каравелов и Ботев.

След продължителна подготовка Словникът бе готов и изпратен за мнение в катедри по българска литература в София и провинцията, в Съюза на българските писатели, в Българска енциклопедия. Получихме различни препоръки и бележки – някои конструктивни, други политизирани и заяд-

ливи. Съобразихме се с ценното, пренебрегнахме малоценното. И отнесохме Словника в ЦК на БКП. Получихме го с инструкция кое да отпадне, какво да се включи допълнително. Предупредиха ни, че трябва да бъдем особено внимателни в статиите за дейци и проблеми, свързани с Македония. А партийната политика по македонския въпрос, както в миналото, не бе последователна. Изпитанията на редколегията започваха. И те, както се очертаваше, щяха да бъдат не от творчески, а от партийно-казионен характер.

Сформирахме авторски колектив. Той бе многоброен, числеността му създаде големи затруднения на редколегията и преди всичко на енциклопедичния редактор. Независимо от изработените схеми, част от авторите не се съобразяваха с тях, не открояваха същественото, не обръщаха внимание на фактологията. Писанията им бяха не за енциклопедично издание, а за всекидневници от рода на „Работническо дело“ или „Отечествен фронт“. Налагаше се редколегията и най-вече контролният редактор да правят основна редакция на техните текстове, да съкращават, променят, дописват. След което в много случаи следваха скандали, тъй като авторите им, някои с популярни имена в момента, възприемаха всяка редакторска намеса като покушение върху творческата си личност. И плъзваха одумки по адрес на „некадърни редактори“ от „гениални автори“. Тези взаимоотношения затрудняваха работата на редколегията. Но те бяха неизбежни с многолюден авторски колектив, в който имаше млади и стари, опитни и неопитни, даровити и самозвани.

Работата на редколегията бе затруднена и от смяната, която стана в ръководството на Института през 1963 г. На мястото на уважавания му директор акад. Г. Цанев дойде проф. Ст. Божков, човек с партиен, но не и с научен авторитет. Нему не допадаха нито подготвяният „Речник на българската литература“, появата на който можеше да предизвика недоволство от страна на определени писателски среди; нито главният редактор; нито голяма част от членовете на редакционната колегия. И верен на бюрократичния си принцип „Протакай и бави“, който приложи творчески и към Речника, той правеше всичко възможно, за да възпрепятства появата му. При подобна ситуация Речникът можеше да бъде провален. Но той се ръководеше от един темпераментен главен редактор и от една енергична редколегия, подкрепяна от преобладаващата честно мислеща част от институтския състав. Така в различен интервал от време се появиха и трите тома на изданието, като последният бе с „Приложение“. То се оказа необходимо, тъй като в процеса на дългогодишната ни работа се бяха появили нови имена на писатели и литературоведи. Наистина не всички от тях отговаряха на възприетите критерии за включване в подобно издание. Но редколегията им гласува известен творчески аванс. Част от „авансираните“ обаче останаха длъжници на литературознанието и преди всичко на себе си.

Прелиствам за кой ли път и трите тома на речника. Част от включените в тях статии ме насочват отново към противоречиви изживявания. Вниманието ми привличат българските писатели от Македония – Р. Жинзифов, Димитър и Константин Миладинови, Григор Пърличев, Кузман Шапкарев. . . Граждански

и научно съм удовлетворен от оценките, които дадохме за тях и които са валидни и днес. Но през какви перипетии преминаха автори и редактори, за да запазят автентичността на тези оценки. Статиите бяха изисквани и изпращани многократно в ЦК на БКП. На преден план се поставяха партийни, а не научни и национални интереси – да не засегнем „братята югославяни“, да не влизаме в дисонанс с политиката на СССР на Балканите, да не накърняваме принципите на интернационализма. Не издържах и на заседание на редколегията поставих въпроса: „Нека бъде възприет като националист, но не мога да възприема постановления, които уронват научния и гражданския ми авторитет като автор и редактор на материалите за македонските дейци.“ Останалите членове на редколегията не бяха на друго мнение. И се реши: да се отложи за неопределено време отпечатването на тези материали в очакване да настъпи някакъв обрат в политическото пространство. Както и стана!

В Речника по партийна заръка бяха включени Георги Димитров и Тодор Живков. Статиите за тях трябваше да бъдат написани от автори с име и авторитет. Очеркът за Г. Димитров бе възложен на главния редактор, за Т. Живков, по внушение отгоре, на члена на ЦК акад. Пантелей Зарев. При отпечатването на първия материал обаче (в т. I на Речника) се оказа, че към него е приложена само една илюстрация – портрет на Димитров. А илюстрациите трябваше да бъдат две. За подобен пропуск томът, който бе готов за подвързия, можеше да не се появи. Включването на нова илюстрация предполагаше съкращаването на текст. Той не можеше да бъде взет от статията за Димитров, защото обемът ѝ щеше да стане непредставителен. А това водеше до нови последици. Принесена бе в жертва статията за Благой Димитров, която бе в непосредствена близост до очерка за Г. Димитров, за да се появи илюстрацията „Георги Димитров и Максим Горки на трибуната на Червения площад на 1 май 1934 г.“

Пропускът с Г. Димитров ни накара да бъдем прекалено внимателни със статията за Т. Живков, включена в том втори на изданието. За акуратността и оценките на нейния автор безпокойство нямахме – той бе личен приятел на генералния секретар, опосветил бе, че ще напише специална биографична книга за него, влезаше в състава на Централния комитет и на ловната му дружинка. Подготвихме предварително двете снимки (портрет на Т. Живков и Т. Живков сред писатели – от дясната му страна авторът на статията) и зачакахме. Очеркът ни бе представен невероятно бързо. Независимо че знаехме каква ще бъде характеристиката за държавния и партийния ръководител, някои акценти и нюанси в нея надминаха очакванията ни. Т. Живков е „изходното начало за ново творческо развиване на марксизма. . .“; „проявява неизтощима енергия и великолепно умение да провежда в живота идеите на Априлския пленум, дава тласък на цялостното развитие на страната и укрепва международния авторитет на България“; „В постановленията, които предлага и развива Живков, се усеща дълбоко принципиално теоретическо разбиране на същността на социалистическия реализъм, изтъкване на неговото многообразие, стилово и жанрово, на неговите големи възможности.“ Дитирамбите продължават и при проследяване на колосал-

ните приноси на Живков в областта на икономиката, литературата, културата. Обхвана ме срам за бившия ми преподавател по теория на литературата, за човека с почетното звание академик. Тази статия ще бъде включена в издание, което ще ползват учители, ученици, научни работници. Тя ще предопределя отношението им и към някои ценни разработки на нейния автор като теоретик, критик, литературен историк. Но „натягането“ беше взело инерция, разсъдъкът бе безсилен пред ласкателството. Иначе как бихме си обяснили следния пасаж от очерка: „Любопитно е да се отбележи, че още при началните си стъпки в революционното движение Живков изявява любовта си към театъра като обществена трибуна. Във в. „Подем“ (Пазарджик, бр. 525, 30 декември 1939 г.) е отпечатана дописка за представянето на пиесата „Хан Татар“, в която участва и Живков. Дописката изтъква добрата игра на „господин Живков“ като хан Татар, както и добрата му режисура.” Аналозиите между Живков като режисьор и актьор, изпълнител на впечатляващата роля на хан Татар с всевластния хан Татар в БКП и държавата като че ли беше търсена съзнателно. Затова не останах изненадан след отпечатването на том втори, когато мои приятли и познати ми заподхвърляха: „Хубав номер сте му скроили с този хан Татар!“ Заслугата не беше обаче наша, а на приятеля на Живков акад. П. Зарев. Редколегията възприе статията по същия начин, както я възприех и аз, и читателите на Речника. Нямахме желание да я редактираме, защото промяната даже на една дума щеше да бъде изтъквана като „саботаж“. Не ни ли стигаше един – с Г. Димитров. Защо трябваше да предизвикваме съдбата втори път. Някои от редакторите в тесен кръг даже подхвърляха самодоволно: „Така се пише за велик държавник от велик академик.“

Комунистическата цензура не позволи в речника да бъдат включени писатели като Фани Попова-Мутафова, Димитър Шишманов, концлагеристът Йордан Вълчев, да бъде дадена справедлива оценка на делото на Димитър Талев, да се набележи по-широк кръг от вестници и списания, свързани с литературния живот преди 9 септември 1944 г. Упрекват ни, че голяма част от характеристиките за съвременни писатели са шаблонни. Но как да откриеш своеобразието на поет, белетрист или драматург, който няма своя творческа физиономия и е включен в изданието не по право, а по конюнктурни съображения. Критикуват ни с късна дата, че сме отбелязвали в биографичната част на статиите даже членството в БКП. А едно от задълженията на редколегията бе да посочва винаги това членство. Частични пропуски в тази насока бяха допуснати. Но те дойдоха от недоглеждане. Разбирам безпокойството на някои новодемократи от „кадровите“ ни „справки“. Един даже стигна дотам, че след като лично бе дал информация за себе си, че е член на БКП, след 10 ноември 1989 г. ми се обади по телефона и обвини редколегията, че самоволно го е включила в редиците на Партията.

След появата на Речника заваляха рецензии. В част от тях добросъвестно бяха посочвани пропуски и неточности, без да бъде омаловажен приносът на изданието. Имаше обаче отзиви, някои от които инспирирани от главния „екзекутор“ на Речника Иван Богданов. В тях прозираше личното отношение към главния редактор и към членове на редколегията, стремеж те да бъдат

дискредитирани като специалисти, отклонили се от научната и партийната истина. Всичко това е история, от която всеки може да си направи лични изводи и оценки. Какви са моите?

„Речник на българската литература” бе необходимо издание. И то се появи със своите плюсове и минуси, с отпечатъка на господстващи изисквания и методология. В него всеки ще открие онова, което търси: обикновеният читател – информация за живота и творчеството на писатели, част от която някои от тях предпочитат сега да не се знае; литературните историци – българските творци и литература през погледа на специалисти, работили след 9 септември 1944 г.; социолози и психолози – поведението, морала на част от българската литературна интелигенция.

„Речник на българската литература” е „законна майка” на появилия се през 1994 г. „Речник по нова българска литература”. От него тръгнахме, когато замислихме подготвената вече „Енциклопедия на Българското възрождане. Литература. Периодика. Литературен живот”. Разбира се, нейният профил ще бъде друг. Но в реализацията ѝ са използвани принципи и информации от Речника, участват сътрудници, някои от които са били в авторския колектив на изданието преди две десетилетия тритомник. Така бе реализиран труд, в който има богата информация за писатели, литературни жанрове, за всички възрожденски периодични издания, за дружества, обединения, манастири, за духовния живот на българите в Турската империя и извън нея, за литературните поколения и т. н., и т. н.

Ретроспекцията в оценката на личности, издания и прояви в Института за литература при БАН насочва към поредиците „Литературни анкети”, „Литературна история”, „Литературен архив”, към различни издания, възсъздава спомени, свързани с 40-годишното ми битуване в Института, с усилията на мои колеги да съхраним част от реликвите на литературното ни минало. Ще посоча някои документални издания, свързани с мои спомени: *Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи*. С., 1964 – шестгодишен съвместен труд с Цв. Унджиева и Л. Минкова около разгадаването на тайнствения почерк на Каравелов и разчитане на неговите ръкописи от Архивния отдел на БАН и от Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий”. Тези ръкописи дадоха възможност на литературоведи, езиковеди, фолклористи, историци да проникнат по-мащабно в творческия и идейния свят на Каравелов; *Из архива на Васил Друмев (Климент Гьрновски)*. С., 1973 – това издание ме връща към щастливата случайност да попадна на значителна част от ръкописите на Друмев преди да бъдат предадени на „Вторични суровини”. В тези ръкописи открих не само оригиналите на „Ученик и благодетели” и на други художествени творби на Васил Друмев, негови писма и литературни скици, но и автентичния текст на първата българска трагедия „Фудулеску, прокопщаният зет на хаджи Стефания”, приписвана на Друмев, а писана в действителност от Тодор Пеев. Атрибуцията на ръкописа утвърди ново име в българската драматургия. Жизненото и творческото битие на Пеев ме интересува, търсих в продължение на няколко години материали за живота и творчеството му. Така се появиха изданията *Тодор Пеев. Съчинения*. С., 1976 и научнопопу-

лярната ми монография *Тодор Пеев. Страници от живота на един възрожденец*. С., 1978, която бе опоскана още в ръкопис от един самозван писател. Подобна бе съдбата и на трагедията „Фудулеску. . .“, чийто ръкопис имах неблагоразумието да предам преди обнародването му на един изследовател на българския театър. . .

При едно от посещенията в Рилския манастир установих, че Неофит Рилски е оставил ценни приписки на български и гръцки език в уникалната си библиотека. Заедно с Афродита Алексиева, която работеше тогава като екскурзовод в манастира, разчетохме тези приписки и ги включихме в изданието *Неофит Рилски. Приписки в библиотеката му*. С., 1976 г.

Чинтулов е известен като един от популярните педагози на Възраждането, без да са документирани педагогическите му възгледи и методи. В продължение на години издирвах източници за педагогическата му дейност. И ми се удаде щастливата възможност да попадна на преписи от учебниците по руски език, риторика, алгебра, нотна пеене, история, география, на руска антология. Подготвих ги за издаване. Но необходимо бе да установя източниците, които е използвал Д. Чинтулов. Петнадесетдневната ми командировка в Москва, която Академията ми осигури, ми позволи да попадна на руски учебни пособия и на други източници, които Чинтулов е имал предвид като съставител на посочените учебници. Така се появи институтското издание *Ръкописните учебници на Добри Чинтулов*. С., 1987, чрез което документално бе регламентирано, че талантливият поет е и даровит педагог.

За дългогодишната ми научноизследователска работа, осъществена и подпомагана от Института, свидетелстват и издания като *Родолюбивий и благоразумний народе български. Възрожденски предговори*, чийто първи том се появи през 1992 г., много мои монографии и сборници. Ще посоча само един многогодишен труд, свързан със сътрудничеството на Института с Института за чешка и световна литература. Става въпрос за двутомното издание *Васил Д. Стоянов. Съчинения*. Целенасочено и упорито в продължение на години заедно със ст. н. с. д-р Венцислава Бехиньова проучвахме българската, чешката и немската периодика, в резултат на което попаднахме на много неизвестни публикации на В. Д. Стоянов. Оказа се, че той е не само направляваща фигура в създаването и дейността на Българското книжовно дружество, но и един от първите български литературни критици, фолклористи, етнографи, публицисти, социолози, народопсихолози. Този труд Институтът посвещава на предстоящото честване на 130-годишнината на БАН. Макар и с вековно закъснение чрез обнародването на този двутомник Академията ще се реабилитира пред един от своите създатели.

Нямах намерение да се ровя в миналото на Института. Но сторих това, за да опровергая необосновани твърдения, че през годините на тоталитаризма той не създаде нищо ценно, а обслужваше изключително партийни интереси. Наистина, в Института имаше ръководители и сътрудници с особено предназначение. Родственици и близки на величия, хора, които обслужваха тоталитарната власт, а след 10 ноември 1989 г. се обявиха за големи демократи. Но не те сътвориха неговия облик в миналото, а талантливите, трудолюбивите, упоритите. Които създаваха, а не партизанстваха. Тяхно

дело са трудовете, част от които посочих. Обвинителите на „тоталитарния“ Институт нека имат предвид и нещо друго. Хора от неговия състав бяха отпратени на заточение или в затвора. Членове на партийната организация и на партийното бюро са проявявали научна и гражданска доблест, обявявали са се в защита, оказвали са конкретна помощ на низвергнати свои колеги. В Института имаше сътрудници, които никога и с нищо не опетниха личната си чест. Спомням си с уважение за доблестната постъпка на безпартийната моя колежка ст. н. с. Елена Димитрова. Ръкописът на монографията ѝ за Смирненски бе върнат от издателство с препоръка да включи в него цитат с изказването на Т. Живков за пролетарския поет. Отговорът ѝ бе лаконичен, но категоричен: „Та той не е казал нищо ценно за Смирненски. Излишно е да го цитирам!“ Ръкописът ѝ *Христо Смирненски. Живот и творчество* събира години издателски прах. И бе отпечатан едва през 1963 г. по повод на 65 години от рождението и 40 години от смъртта на поета.

Такива са спомените ми за Института, който бе център на научната литературоведска мисъл. И дай, Боже, да остане такъв!